

СОНЕТИ НА ДВІ РИМИ ОЛЕКСИ РІЗНИКІВА (збірка «Двострунне грало»)

У статті розглядається специфіка табірних сонетів як «автентично-українського явища», з'ясовується не випадковість вибору поетами-в'язнями сонетної форми. Автор аналізує табірні сонети О. Різників, представлені у збірці «Двострунне грало», які ще не ставали об'єктом спеціального розгляду. У статті досліджуються витоки сонетного мислення О. Різників, розкриваються жанрові особливості сонетів на дві рими, визначається їх тематика, строфічна будова, віршовані розміри, види рим тощо. Зазначається, що більшість сонетів О. Різників – глибоко інтимні, психологічні, у них автор-в'язень розкриває свій емоційний стан через звернення до уявного співрозмовника. Указується на те, що О. Різників розширює поетичний словник за рахунок фразеологізмів, складних слів, слів-близнят, одноримок, що суттєво відрізняє його сонети від класичних, формує неповторний авторський стиль. Результати дослідження засвідчують: дворимні сонети О. Різників підкреслюють діалектичну суть сонетної форми, відтворюють двоїстий характер життя поета-в'язня, допомагають розкрити його внутрішній стан, інтимні та громадські переживання, прагнення та мрії, підкреслюють трагічність життя творчої людини за ґратами.

Ключові слова: табірні сонети; сонети на дві рими; канонічна форма сонета; п'ятистопний ямб; чоловічі рими; жіночі рими.

Складні історичні умови, під тиском яких формувалася українська література, зокрема в'язничні і таборові умови, постійно активізували діяльність українських митців, пробуджували у них національно свідомі почуття і спонукали до творчості: цикл «В казематі» Т. Шевченка, «Тюремні сонети» І. Франка, «Сонети і строфи» Б. Кравціва, «Сонце й ґрати» В. Янева, в'язничні сонети М. Зерова, М. Ореста, М. Драй-Хмари, табірні сонети І. Гнатюка, «Ґратовані сонети» І. Світличного, «Із-за ґрат» Т. Мельничука, «З гіркогою в камері» С. Сапеляка, тюремно-табірна поезія В. Стуса та ін.

Одним із поширених жанрів за ґратами стає тюремний сонет, який у свій час започаткував І. Франко, створивши під час третього ув'язнення цикл «Тюремні сонети» (46 сонетів). До форми сонету його змусили звернутися тюремні умови, зло, бездушність, знущання і гвалтування волі людини.

«Сонет тюремний, або в'язничний» І. Качуровський назвав «нашим автентично-українським явищем», а І. Франка – «батьком» української сонетної традиції, що «сполучив найшляхетнішу поетичну форму сонета... із найнижчим змістом – із малюнками тюремного побуту». У цьому полягало Франкове поетичне «зухвальство» [4, с. 307–308]. Завдяки творчості І. Франка, який «перекував сонет, довів його невичерпні можливості виражати дух епохи і соціально-

естетичну позицію автора», ця віршована форма, випробувана віками у світовій літературі, утвердилась у українській класичній поезії [12, с. 46].

Богдан Кравців (1904–1975), перебуваючи у тій же львівській тюрмі, що й І. Франко, починає також писати сонети (14 сонетів). Про схожість тематики, жанрову і строфічну подібність сонетів Б. Кравціва з сонетами І. Франка пише О. Тарнавський [18, с. 28]. Т. Салига, розглядаючи «в'язничні думи» Б. Кравціва, писав, що «тюремна невольничість, суворі однонамітність буднів, «заквадратованість ґратами вікон», ... лаконічність фрази, точність слова якнайкраще відповідали нормативам тюремних умов» [15, с. 133].

За тематикою близькими до «Тюремних сонетів» І. Франка є також табірні сонети Івана Гнатюка (1929–2005). Пишучи сонети у тюремній лікарні, у багатьох колимиських спецтаборах протягом 1948–1956 років, І. Гнатюк «створив новий експресивний тип ліричного героя – затятого й безкомпромісного мученика радянської каторги, гідного продовжувача Шевченкового девізу «караюсь, мучуся, але не каюсь» [8, с. 78].

Активно чинили опір радянській системі письменники-шістдесятники, будучи патріотично налаштованими, вони не боялися заявити про себе, за що переслідувалися і неодноразово опинялися за ґратами. В'язнична лірика цієї когорти митців є недостатньо вивченою, у першу чергу через те, що до читачів при-

ходила з запізненням (після 1991 року), тож потребує ґрунтового розгляду як історичне надбання і мистецьке явище.

Серед шістдесятників вирізняється постать І. Світличного (1929–1992), який, перебуваючи у радянських таборих, також звертається до сонетної форми. На думку М. Коцюбинської, сонети стали рятунком і самоутвердженням для нього, а збірка «Гратовані сонети», що дійшла з табору і була надрукована у Мюнхені 1977 р., – своєрідним тюремним щоденником [17, с. 19].

І табірні сонети І. Гнатюка, і гратовані сонети І. Світличного продовжували українську сонетну традицію, розпочату І. Франком, розвивали тюремний сонет на тлі нових трагічних історичних умов, збагачували його новою лексикою, тематикою, настроєм, створюючи образ героя-мученика радянських часів.

Незважаючи на те, що сонет – один з найпопулярніших жанрів лірики, він є досить складним, адже процес творення сонетів вимагає від митців відповідного хисту, відчуття слова, наполегливості і копіткої праці. Може й тому не кожен поет здатний проявити свою майстерність у цій формі, тим більше представити на загальний розсуд збірку сонетів. «...Ця безсмертна чотирнадцятирядкова строфа дається належно опанувати себе лише людям певного рівня культури, здібним інтелектуально дисциплінувати себе», – так І. Кошелівець у передмові до збірки «Гратовані сонети» І. Світличного пояснював невідповідний вибір поетом сонетної форми [16, с. 11].

Одним із таких талановитих і високоосвічених представників української культури є незламний патріот-дисидент, письменник і мовознавець, просвітянин і громадський діяч наш земляк Олекса Сергійович Різників (Різниченко), лауреат літературних премій імені П. Тичини, К. Паустовського, Т. Мельничука, С. Олійника, Б. Грінченка, Я. Дорошенка, Т. Осьмачки.

Були здійснені розвідки щодо дихотомічної структури «вольних» та «тюремних» сонетів І. Франка (М. Ткачук), змістових домінант в'язничних сонетів Б. Кравціва та їх зв'язок з сонетами І. Франка (Т. Салига, М. Ільчицький, С. Андрусів, М. Слабошпицький, О. Тарнавський), зроблено порівняльний аналіз табірних сонетів І. Гнатюка та І. Світличного (Н. Колошук) тощо. **Актуальність нашого дослідження** полягає в тому, що табірні сонети О. Різників ще не ставали об'єктом спеціального розгляду. Про його сонети на дві рими писали у своїх статтях М. Суховецький, М. Пашенко, Г. Воротнюк, В. Мамонтов, В. Рябий, В. Вихристенко.

О. Різників – один із тих письменників, хто формувався і визрівав як письменник за ґратами, перебуваючи спочатку в камерах Одеського КДБ і Одеської в'язниці, згодом у Мордовських таборих і в Кучинському таборі ВС-389/36 Пермської обл. **Об'єктом нашого дослідження** є табірні сонети О. Різників, представлені у збірці «Двострунне грало». **Предметом дослідження** – індивідуальні стильові та композиційні особливості сонетів О. Різників.

Незважаючи на те, що більшість сонетів були написані під час другого ув'язнення (1971–1977), збірка вийшла у світ лише 2002 р., до неї увійшли всі сонети,

написані на той момент – 159 загатних, 6 – писаних до другого ув'язнення і 5 складених опісля. Цю збірку можемо сприймати як ще один щоденник ув'язненого (на зразок творів І. Франка, Б. Кравціва, І. Світличного).

Мета роботи – з'ясувати особливості сонетного доробку О. Різників, визначити специфіку сонетів на дві рими. Для реалізації поставленої мети окреслені такі **завдання**: дослідити витоки сонетного мислення О. Різників, розкрити жанрові особливості сонетів на дві рими, їх тематику, визначити новаторство митця і значення його сонетарію для українського письменства.

Як зазначає А. Добрянський у своїй антології 1976 р., «у 50–70 роках сонет поширився настільки, що іноді важко розібрати, де кінчається відродження класичної форми і де починається звичайне епігонство, штампування чотирнадцятирядників без найменшого уявлення того, що таке сонет і які вимоги ставить він перед поетом» [19, с. 16]. На відміну від таких «сонетоманів», О. Різників чудово розумів ці вимоги. Потяг до сонета у в'язниці є досить закономірним, як зазначав сам О. Різників: «Чомусь у в'язниці, у камері, у концтаборі пишуться сонети. Класична чітка, регламентована форма їхня із 14 рядочків нагадує клітку, в яку автори-зеки намагаються спроводити і навечно ув'язнити вільного птаха поезії» [13, с. 3].

Звернення митця у тяжкі хвилини життя, за ґратами і за мурами до сонетної форми І. Качуровський вважав невідповідним і пояснював, по-перше, строгим розташуванням рим і певною кількістю віршів, що полегшувало запам'ятовування, по-друге, здатністю сонета, як незрушної протягом сторіч форми, протистояти примхам мінливої долі [5, с. 643]. Н. Колошук, розглядаючи табірну лірику І. Гнатюка та І. Світличного, також наголошує на свідомому обранні митцями в'язнями сонета як жанру: «Сонет як жанр вибраний свідомо, як вибирають зброю у вирішальному поєдинку – поетична творчість в ув'язненні є метафізичним протиборством. Володіння зброєю майстерності – запорука духовної перемоги в ньому...» [8, с. 86].

Збірка сонетів О. Різників «Двострунне грало», на нашу думку, є явищем унікальним, вартим детального розгляду, як з точки зору змісту, так і форми. Усі сонети цієї збірки написані з використанням лише двох рим, замість звичних п'яти-семи. Сонет вимагає своїх правил, від яких автор свідомо відійшов і обґрунтував це у вступній статті до збірки: «...мені чомусь видавалося, що чотири чи п'ять рим, характерних для канонічного сонета, – це недопустима розкіш, недозволена ув'язненому поетові... І тому я, маючи якусь природню звичку обмежувати себе ще більше, ніж мене хтось обмежив, вирішив свідомо порвати оті дві-три зайвих «струни», залишивши собі лише дві. У мене в камері два дерев'яних ліжка, у віконці двоє перехрещених ґрат – прямовисні і поперечні. Ходити можу лише в двох напрямках – вперед і назад... Дві руки, дві ноги, два ока... Та й слідство бачить лише дві барви у моїй діяльності, у моєму житті – чорне і біле» [13, с. 4].

Згодом Олекса Сергійович сумнівався, чи є його твори сонетами, адже порушив «канонічну» форму щодо кількості рим та щодо ритміки, навіть називав їх

«ДВОРИМКАМИ, ДЗВОНЕТКАМИ, СОНЕТОНАМИ» [13, с. 6]. У словниках чи інших джерелах немає жодного визначення таких різновидів сонета, їх специфіку нам ще доведеться з'ясувати, для цього спочатку необхідно нагадати визначення сонету і його різновидів, поява яких була спричинена історичним розвитком, бажанням митців створити щось унікальне.

Як показує історичний процес, незважаючи на свою канонічність, суворість, твердість, сонет протягом майже восьмисотрічного існування (перші датовані сонети Джакомо да Лентіні з'явилися у 1241 р.) постійно оновлювався, зазнавав змін і піддавався модифікаціям, одні письменники і літературознавці їх засуджують, відкидаючи нововведення, що, на їх думку, тільки руйнують канонічні форми, інші, навпаки, вважають, що сонетний жанр таким чином збагачується і поширюється, завдяки цьому стає більш популярним і привабливим для читачів і молодого покоління митців. У будь-якому випадку без засвоєння кращих традицій минулого не виникало б бажання створювати щось нове, без новаторства не було б розвитку і руху вперед.

Про внутрішню гнучкість сонетної форми і тяжіння до постійного оновлення канону зазначено у багатьох літературознавчих словниках, у яких розглядаються різні неканонічні форми сонетів, хоча ці варіації дещо різняться і назвами, і дефініціями. Найбільш повну класифікацію побічних форм сонетів подає І. Качуровський: сонет з кодою або хвостатий сонет, сонетеса, сонатина, безголовий сонет, сонетоїд або фальшивий сонет, половинний сонет, перевернуті сонети, брахісонет, сонет-буриме, сонет питань і відповідей, фігурний сонет, сонет-акровірш, білий сонет, подвійні сонети, вінок сонетів, кульгавий, ув'язнений сонет, сонет-луна, сонет двомовний, сонети з подвійним значенням [6, с. 170–182]. Літературознавець також робить висновок, що «сонет є естетичною вартістю, незалежною від часу і простору» [6, с. 168].

У «Літературознавчому словнику-довіднику» серед неканонічних форм наводяться суцільні сонети як сонети, побудовані на дві рими [11, с. 635]. Визначення сонета на дві рими подається у «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва: «Сонет на дві рими (*ital. sonetto, від лат. sonus – звук*) – неканонічний сонет, у якому віршові рядки катренів і терцетів мають дві рими», і як приклад автор подає сонет С. Крижанівського «Весна-володарка» [10, с. 417]. Про суцільний сонет як сонет на дві рими зазначено у «Поетичному словнику» О. Квятковського 1966 року [7, с. 276]. І. Качуровський, на відміну від авторів словників, не виділяє цей різновид у побічних формах, у своїй праці «Строфіка», розглядаючи італійсько-французький та німецько-російський сонети, зазначає, що «як правило, сонет має чотири рими, але може мати від двох до п'яти рим» [6, с. 160–162]. Варто нагадати, що для російсько-німецького сонета характерним є п'ятистопний ямб, рідше – шестистопний, так само як і для англійського, голландського, скандинавського, італійського та іспанського сонети – десятискладові, французький – дванадцятискладовий. І жоден з цих різновидів не визначається як неканонічна форма, а підкреслює його певну національну особливість.

Враховуючи думку І. Качуровського, вважаємо доречним розглядати сонет на дві рими окремим видом канонічної форми сонета, а не його побічною формою, адже тоді сонет на три рими також можна віднести до подібних форм. Сонет на дві рими є навіть більш складною формою, а ніж звичайний сонет, адже окрім інших канонів обмежує автора ще й за кількістю рим.

К. Герасимов наголошує, що основною канонічною «видовою» ознакою вважається діалектична сутність структури сонета, причому справедливо відзначається різноманіття і складність (а не схематизм) виявлення цієї сутності в художній тканині сонета, у взаємопроникненні його форми і змісту. «Способи виявлення тези – антитези – синтезу в архітектоніко-композиційній єдності сонета справді незліченні і вже, у будь-якому випадку, не регламентовані; інколи діалектика знаходить у сонеті не пряме вираження, а прихована в його глибині [2, с. 43–44]. У будь-якому випадку, у внутрішній композиції сонету повинне бути протиріччя разом з його розв'язанням, своєрідний сюжетно-емоційний злам, який здійснюється під час переходу з катренів до терцетів, у шекспірівському сонеті – наприкінці другого катрена, а інколи – у дистиху.

Повертаючись до аналізу дворимних сонетів, хочемо звернути увагу, що сонет на дві рими С. Крижанівського «Весна-володарка» датований 1969 р. У збірці «Двострунне грало» О. Різників є дворимні сонети, датовані 1965 роком, зокрема квінтет сонетів «Весна» і «Красивий сонет». З'ясовуючи питання щодо написання перших в українській літературі сонетів на дві рими, від Олекси Сергійовича отримала наступну відповідь: «Це чудово, що Ви знайшли у Крижанівського цього сонета, я не знав про нього! Я вважав, що першим вигадав дворимність, витворив оті дворимні сонети (про весну). Вони у мене так і лежали до арешту. А в місяці ув'язнення я вернувся до них. Чому? У вступі пояснення досить чітко – був час мудрувати, вигадувати, штукувати. І оті ранні сонети спричинилися до того, що я повернувся до двострунності, до дворимності. Гадаю, що якби їх не було у мене, я б не почав у камері писати, грати на тому гралі. Воно мені дуже допомагало, оте грало: «Бо коли граю, я щасливий» (№ 54)».

«Красивий сонет» О. Різників написаний у формі звернення до дівчини Таїсі за англійською схемою – abab abba baba ba. Використовуючи риторичні питання, автор намагається з'ясувати: «Де дівсь вогонь вчорашніх почуттів?», а у сонетному замку робить афористичний висновок: «Щоб виріс ліс – повинен дощ іти... То ж не таїсь, Таїсо, із коханням» [13, с. 168]. Одразу хочемо звернути увагу на використання О. Різниківим «схожослів», причина любові до яких самому авторові не відома, але «може, та любов починається ще з коліски...» [14, с. 7]. Саме під час написання поетичних творів у О. Різників виникало бажання уподібнювати слова, вдаватися до співзвуччя, створювати «цікавинки», і в результаті накопичення і систематизації цих «золотих крихіток» маємо «Одноримки. Словник омонімів та схожослів» (2001) [14, с. 6]. У збірці «Двострунне грало» хочемо виділи-

ти такі «цікавинки»: «зима мина. Озимина», «холонуть в холодці», «тиші тихій», «розп'ята на п'яльцях», «не-й до-зволене дозвілля», «біль болючий», «повнить повинь», «у березні береза», «крапле по краплині», «грайлива гра», «сумніву сумного», «хмарний храм», «хрещеник хрещатий», «душа під душем», «збагне багно» тощо.

Більшість сонетів письменника написані у формі англійського сонета (110 сонетів), який складається з трьох катренів і одного дистиха (4-4-4-2), 36 сонетів – у формі італійського сонета (4-4-3-3), решта мають певні варіації у формі. У збірці є сонети зі зміщеним двовіршем (4-4-2-4), сонети з обрамленням і об'єднаними терцетами (4-6-4), перевернутий сонет (4-3-4-3), сонети з іншою схемою: 5-5-4, 5-5-2-2, 5-2-5-2, 4-2-5-3, 4-2-6-2, 2-4-2-4-2, сонети, у яких менше рядків (4-4-3-2, 4-2-2-2). Є сонети з об'єднаними строфами (8-4-2, 4-7-3) і роз'єднаними (4-4-2-2-2).

У своїх сонетах О. Різників переважає віддає п'ятистопному ямбу, який утвердився в нашій літературі як канонічний, але більшість сонетів мають по одному чи декілька рядків з шестистопним ямбом. Наприклад, у першому сонеті «Сьогодні знов не спав я уночі...», що відкриває збірку, автор, змальовуючи ніжний образ коханої, щасливі життєві миті, що «маряться буквально» і детально, використовує шестистопний ямб, аби підкреслити яскравість і важливість цих моментів, виділити образ коханої: «*ти п'єш із носика. На голому плечі*», «*Ти сміхом прискаєш без видимих причин*» (№ 1) (тут і далі зазначається номер сонета у збірці «Двострунне грало»). «Аж не віриться, що отакого світлого вірша написано десь на нестерпно-холодній півночі, в бараці, тасмно від наглядачів» [1, с. 3]. У ряді сонетів рядки з шестистопним ямбом відтворюють трагічність подій («*Так побивалися батьки її та рідні!*», «*Струну стривожену, стриножену струну*»), безвихідність («*і разомзнесення. Шляхом тим і до нині / ступають страдники і шерхнуть їм вуста*», «*Химерне дерево... хіба таке завітне?*»), обурення, незадоволення («*до неможливості спотворивши мій вид!*», «*Раби плазуючі, панивигулькуні...*»), впевненість («*пройти, пронестися і вистояти зміг!*», «*замиренню не бути! Весна іде повсюди*»), підкреслюють емоційний стан героя, звертання («*Весні повірити?! О ні, нізащо, ні!*», «*я божеволію, в таку загрузиши скруху*», «*Підсунься, істино, до сумніву сумного*», «*Блакитна осене! Пірнаю у задуму*»), важливість певних подій («*раби піднімуться, розправлять вольні груди*», «*релігіє моя – Поезіє моя!*», «*Словам не вірити, а вірити – ділам...*»).

У збірці є ряд сонетів, які поєднують різностопні рядки: п'ятистопний ямб з шести- і чотиристопним, чотиристопний ямб з п'ятистопним, є в деяких з них і рядки з тристопним ямбом. Подібний синтез рядків уповільнює темп сонетів, змушує замислитися над думками автора. Ця «хромота», тобто нерівність рядків у стопах, на думку К. Герасимова, викривляє продуманий інтонаційний силует сонета, тому її варто уникати, адже вона вносить дисгармонію у сонет як втілення вищої стрункості [2, с. 37]. Але у сонетах О. Різників вона пов'язана з авторськими роздумами,

різним емоційним станом, що вимагає більш ритмічних форм вираження.

У збірці є сонети, написані три- і чотиристопним ямбом, п'ятистопним хореем, дво-, три-, чотиристопним анапестом і амфібрахієм, є сонети, у яких одночасно поєднується ямб з хореем. У збірці є ряд сонетів, побудованих лише на чоловічих (окситонних) римах з наголосом на останньому складі у словах, що надає твору сильного експресивного звучання, підкреслює трагічне становище. Наприклад, у сонеті «У казани налляли молока...», що можна радше назвати сонетом-казкою, змальовано історію про Іванка-дурачка, якому довелося пірнати в казани і який живий-здоровий вибрався з кип'ятка, і про трагічну долю царя, який загинув. У сонетному замку автор робить афористичний висновок: «*О доленько гірка / розумних, що наслідують дурних!*» (№ 50). У сонеті «Землетрус, хатотрус, душотрус...» відтворює образ весни, яка спочатку постає розп'ятою на п'яльцях, а потім навісною, символізує «антитоталітарне воскресіння, відлигу, розвесніння». Сам письменник зізнається: «Цікаво, що я цей поетичний образ – розвесніння, як кінець імперії, використовував досить активно у своїх творах, особливо у сонетах, писаних у наволі» [3]. Чоловічі рими підкреслюють стан автора-в'язня: *душотрус – у снах – весна – ніби туз – ясна – боюсь – за Русь – вона – навісна – глузд – гудз – немічна – тісна – розміщуєсь*. Наприкінці сонета лунає висновок: «*Як мені ся комірка тісна, / як в такій я, такий, розміщуєсь!?*» (№ 134).

Є також сонети, побудовані лише на жіночих (парокситонних) римах з наголосом на передостанньому складі у словах, що є характерним для польської мови. Таке явище надає віршам певної співзвучності. Так, сонет «На червоному тілі згуби...» завдяки жіночим римах лунає досить грізно і трагічно: *згуби – смуги – наруги – рубя – туга – груба – зуби – попруги – подлубав – плуга – труби – вдруге – губи – дуба*. Цей тон до того ж підкреслюється сонетним замком: «*бачиши, зуби згризують губи, / бачиши, любя, врізаю дуба...*» (№ 41). К. Герасимов зазначає, що «використання в сонеті тільки чоловічої чи тільки жіночої рими задля стилізування прийому чи для досягнення іншого бажаного для поета ефекту є досягим явищем, адже не заважає побудові діалектичної сутності і не є вадою поетичної техніки» [2, с. 36].

Більшість сонетів О. Різників – глибоко інтимні, психологічні, серед них постають сонети-звернення, сонети-заклики, сонети-спогади, сонети-обурення, сонет-запитання, сонет-прохання, які були викликані, у першу чергу, бажанням автора-в'язня розкрити свій емоційний стан через звернення до уявного співрозмовника: чи то до власної душі, серця та долі, чи то до матері, батька, сестри, доньки, товаришів, коханої, чи до явищ природи, різних пір року, абстрактних понять тощо. Усі ці сонети експресивно-емоційні, відтворюють думки та прагнення автора-в'язня, підкреслюють відчуття самотності за ґратами, трагічність ситуації, у якій опинився митець.

У збірці О. Різників є сонет-акровірш (№ 63), сонет-історія (№ 3), сонет-елегія (№ 19), сонет-казка (№ 50), сонет-здивування (№ 56), сонет-діалог

(№ 128), сонет зі словограмми (№ 125). Є сонети про поезію, творчий процес, писання, зокрема про двострунне грало. Численними є сонети філософського змісту, у яких автор розмірковує про швидкоплинність доби, про правду і брехню, про магію числа, про людську свідомість, пізнання себе і свого минулого, про нестримну, вічну, бистротічну мову, про терпку доріженьку святу тощо.

У сонетах-замальовках, сонетах-етюдах, сонетах-пейзажах розповідає про зиму, що минає і змагається з весною, про галченят, що каркають гаркаво, про вересневий тиждень, про зелені ялинки, про химерне дерево без кореня, про табун коней, що гуляє на волі, про стомлених волів, що спочивають тощо. Поодинокими є сонети громадянського пафосу, найчастіше автор приховував соціальні питання у сонетах, вдаючись до символів. Як зазначав О. Різників, він цензурував усе писане, аби не конфіскували його зошити з віршами, сонетами, прозою, коли брали їх на перевірки. А вже два перших зошити забрали ще в Одеському КДБ [13, с. 10].

Близько 168 разів О. Різників у збірці використовує займенник *я* і його відмінкові форми, які підкреслюють глибинний психологічний стан автора-в'язня, через них митець відтворює свої думки і сподівання, переживання, біль: «*Я так стомився. На вустах солоне – / піт? сльози? кров? Солоне на губах*» (№ 18), «*Ми смочем сніг, бо вже нема води, / я божеволію, в таку загрузиши скруху*» (№ 35), «*Двострунне грало я беру... / одна струна його журлива, / друга – весела, жартівлива*» (№ 54), «*Перехоплює дух! На дроті / над безоднею я провис*» (№ 152). Близько 60 разів використовує присвійний займенник *мій* і його форми, як правило, поруч з риторичними звертаннями:

«*Душе моя, гайда-но до кравців!*» (№ 15), «*Моя рушійко, пречудова весно, / мої надії, сумніви, боління*» (№ 26), «*Історіє, моє ребро, / моє зітхання і діяння*» (№ 65), «*Отак і ти, моя гірка / простоволоса доле, боса*», «*моя бездоленько така*» (№ 149). Через фразеологізми – мовні скарбниці народу, передає реалістичність, біль і розпач, презирство і вагання: *мене щодня товче у ступі – під товкачем, натирання в свіжій рани солі, слівце в сильце трапляє, у жилах кров тужавіє й холоне, дати понюхати кулак, я в мішку ховаю вміло шило, на рани солоне ллють, із моря погоди ще й досі чекаю* тощо.

О. Різників зазначав, що сонети дорогі йому «як спомин про чисті хвилини усамітнення над білим аркушем паперу посеред безглузности, навіженства, абсурдності імперії зла і глупства», пишучи сонети, він відчував себе «інопланетником», а сонети – своїми «НЛО для усамітнення» [13, с. 8].

Дослідження сонетарію О. Різників показало, що дворимні сонети не можна розглядати як відхилення від канонічної форми, навпаки, вони підкреслюють діалектичну суть сонетної форми, відтворюють двоїтий характер життя поета-в'язня, допомагають розкрити його внутрішній стан, інтимні та громадські переживання, прагнення та мрії, підкреслюють трагічність життя творчої людини за ґратами. Обмежуючи себе ще більше, аніж це роблять канони сонету, О. Різників зіграв на двох струнах не гірше, аніж деякі на п'яти, розширив поетичний словник за рахунок фразеологізмів, складних слів, новотворів, схожослів, слів-близнят, одноримок, що суттєво відрізняє його сонети від класичних, формує неповторний авторський стиль.

Список використаних джерел

1. Воротнюк Г. Рукописи не горять / Г. Воротнюк // Голос України. – 2003. – 24 груд. – С. 3.
2. Герасимов К. С. Диалектика канонов сонета / К. С. Герасимов // Гармония противоположностей : аспекты теории и истории сонета. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1985. – С. 17–51.
3. Дроздовський Д. І. Олекса Різниченко – шлях безумної подорожі [Електронний ресурс] / Д. Дроздовський // Віртуальна Русь. – Режим доступу : <http://www.vesna.org.ua/txt/drozдовsky/rizn.html>.
4. Качуровський І. В'язнична лірика та баллади Володимира Янева / Ігор Качуровський // Качуровський І. Променисті силуетки : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / Ігор Качуровський. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 301–312.
5. Качуровський І. Критик і поет Іван Світличний / Ігор Качуровський // Качуровський І. Променисті силуетки : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / Ігор Качуровський. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 631–644.
6. Качуровський І. Строфіка / І. Качуровський. – Мюнхен : Інститут літератури ім. Михайла Ореста, 1967. – 359 с.
7. Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский. – Москва : Советская энциклопедия, 1966. – 375 с.
8. Колошук Н. Г. «Сонет вагомий, як стилет» : табірні лірика І. Гнатюка та І. Світличного в контексті української сонетної традиції (стаття перша) / Н. Г. Колошук // Волинь філологічна : текст і контекст : зб. наук. праць. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 16 : Мова і вірш. – С. 68–79.
9. Колошук Н. Г. «Сонет вагомий, як стилет» : табірні лірика І. Гнатюка та І. Світличного в контексті української сонетної традиції (стаття друга) / Н. Г. Колошук // Волинь філологічна : текст і контекст : зб. наук. праць. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 16 : Мова і вірш. – С. 80–89.
10. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / [автор-укладач Ю. І. Ковалів]. – Київ : Академія, 2007. – 608 с.
11. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – 2-ге вид. – Київ : Академія, 2007. – 752 с.
12. Мороз О. Н. Етюди про сонет (До питання про традиції і новаторство в розвитку сонета) / О. Н. Мороз. – Київ : Дніпро, 1973. – 112 с.
13. Різниченко О. Двострунне грало : сонети / Олекса Різниченко. – Одеса : Друк, 2004. – 204 с.
14. Різниченко О. Одноримки : словник омонімів та схожословів / Олекса Різниченко. – Одеса : Друк, 2001. – 408 с.
15. Салига Т. Ю. З евшаном крізь долю. Літературна силуета Богдана Кравців / Салига Тарас // Дзвін. – 1991. – № 12. – С. 131–138.
16. Світличний І. Гратовані сонети / Іван Світличний. – Мюнхен : Сучасність, 1977. – 116 с.

17. Світличний І. О. У мене – тільки слово / Іван Світличний [упоряд. та приміт. Л. П. Світличної, Н. О. Світличної ; передм. М. Коцюбинської]. – Харків : Фоліо, 1994. – 431 с.
18. Тарнавський О. Поетичний шлях Богдана Кравцева / О. Тарнавський // Сучасність. – 1977. – Ч. 11. – С. 18–39.
19. Український сонет: антологія / [упоряд., вступ. ст. та приміт. А. М. Добрянського]. – Київ : Радянський письменник, 1976. – 232 с.

Е. П. Васильева,

преподаватель украинского языка и литературы Одесского технического колледжа Одесской национальной академии пищевых технологий, аспирант кафедры украинской филологии и методики обучения профессиональных дисциплин Государственного учреждения «Ожноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», г. Одесса, Украина

СОНЕТЫ НА ДВЕ РИФМЫ АЛЕКСЕЯ РИЗНЫКИВА (сборник «Двострунне грало»)

В статье рассматривается специфика лагерных сонетов как «аутентично-украинского явления», выясняется не случайность выбора поэтами-узниками сонетной формы. Автор анализирует лагерные сонеты А. Ризныкива, представленные в сборнике «Двострунне грало», которые еще не становились объектом специального рассмотрения. В статье исследуются истоки сонетного мышления А. Ризныкива, раскрываются жанровые особенности сонетов на две рифмы, определяется их тематика, строфическое строение, стихотворные размеры, виды рифм. Отмечается, что большинство сонетов А. Ризныкива – глубоко интимные, психологические, в них автор-узник раскрывает свое эмоциональное состояние через обращение к воображаемому собеседнику. Указывается на то, что А. Ризныкив расширяет поэтический словарь за счет фразеологизмов, сложных слов, слов-близнецов, однорифменных слов, что существенно отличает его сонеты от классических, формирует неповторимый авторский стиль. Результаты исследования свидетельствуют: сонеты на две рифмы А. Ризныкива подчеркивают диалектическую суть сонетной формы, воспроизводят двойственный характер жизни поэта-узника, помогают раскрыть его внутреннее состояние, личные и общественные переживания, стремления и мечты, подчеркивают трагичность жизни творческого человека за решеткой.

Ключевые слова: лагерные сонеты; сонеты на две рифмы; каноническая форма сонета; пятистопный ямб; мужские рифмы; женские рифмы.

К. P. Vasylieva,

the teacher of Ukrainian language and literature working at Odesa Technical College of Odesa National Academy of Food Technologies, a post-graduate student of the department of Ukrainian Philology and Methods of Teaching of Professional Disciplines at the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, Odesa, Ukraine

SONNETS ON TWO RHYMES BY OLEKSA RIZNYKIV (from the Book "Dvostrune Gralo")

The article considers the main features of the camps sonnets as the "authentic-Ukrainian phenomenon", reasonably non-random selection of sonnets forms by poets-prisoners. The author explores the camp sonnets by O. Riznykiv from the book "Dvostrune gralo" that have not been the object of special consideration yet. The subject of the research is the individual stylistic and compositional things of the sonnets by O. Riznykiv. The aim of this work is find out the essence of sonnets heritage by the author-prisoner, to determine the peculiarities of the sonnets on two rhymes. It investigates the origin of the sonnets thinking by O. Riznykiv and reveals the genre features of the sonnets on two rhymes. It analyzes the sonnets themes, their structure, the meters and the rhymes types. It defines the innovation made by the artist and the sonnets value for the Ukrainian poetry. It is noted that most of the sonnets by O. Riznykiv a deeply intimate and are of psychological character. The author-prisoner reveals his emotional state through the appeal to an imaginary interlocutor. O. Riznykiv expands the poetic vocabulary through idioms, compound words, words-twins, onerhyming words, that distinguishes them from classical sonnets, forms a unique author style. The results of the study show: the sonnets on two rhymes by O. Riznykiv emphasize the dialectical essence the sonnet forms, reproduce the dual nature of the poet-prisoner life, help to reveal his inner state, intimate and public experiences, aspirations and dreams, emphasize the tragic life of a creative person in jail.

Key words: camps sonnets; sonnets on two rhymes; the canonical form of the sonnet; iambic pentameter; masculine rhymes; feminine rhymes.

©Васильева К. П., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.05.17